

I. СТАТТІ

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ

УДК 947.7-056.87:378.4 (477-25)

Яковенко Н. М.

У ПОШУКУ МЕЦЕНАТИВ ТА ПАТРОНІВ (МОГИЛЯНСЬКИЙ ПАНЕГІРИК 1648 РОКУ НА ЧЕШТЬ КНЯЗЯ ЯРЕМИ ВИШНЕВЕЦЬКОГО)¹

Статтю присвячено досі не досліджуваній вітальній поемі, що була видана друком професорами Києво-Могилянського колегіуму на честь князя Яреми Вишневецького у травні 1648 року. Розглянуто питання можливого авторства та структура поеми. Проаналізовано символіку, алегоричний зміст натяків та загальної «ідеології» та ймовірної мети цього тексту.

Повна назва панегірика, про який піде мова: *«Maiores illustrissimorum principum Korybut Wiszniewiecciorum in suo nepote illustrissimo principe d[omino] d[omino] leremia Korybut Wiszniewiecki palatino Rossiae Caneviensi etc. capitaneo redivivi, Ab auditoribus eloquentiae in Collegia Mohilaeano Kioviensi cornice cum eorum gestis memorabilibus celebrati. Anno D[omi]ni 1648, Mail die 1»* [«Предки найясніших князів Корибутів Вишневецьких, відроджені у своєму нащадкові, найяснішому князі, панові Єремії Корибуті Вишневецькому, руському воеводі, канівському та ін. старості. Сценічне вшановані слухачами риторики Києво-Могилянського колегіуму разом з їхніми пам'ятними діями. Року Божого 1648, 1 травня»]. На сьогодні цей текст вважається унікалом, єдиний відомий його примірник зберігається у Російському державному

архіві давніх актів². У 1998 р. фрагменти з нього включив до своєї антології польськомовної української поезії Ростислав Радишевський³; з-поміж істориків про панегірик коротко згадує Ярослав Ісаєвич⁴, характеризуючи видання Лаврської друкарні; стисла інформація також наведена свого часу мною - у зв'язку з початком козацької війни⁵.

Друкарня на титульному аркуші панегірика не зазначена, проте немає підстав сумніватися, що цей невеличкий текст на 34 с. in 4-to вийшов із друкарні Києво-Печерської лаври - хоча б тому, що інших друкарень у Києві на той час не було⁶. Обіцяне самим заголовком «сценічне» (cornice) представлення діянь, як і композиція тексту, поділеного на чотири акти (actus), кожен з яких, своєю чергою, складається із чотирьох сцен (scaena), вказують, що панегірик укладався як

¹ Дещо змінена версія цієї статті передана до друку до збірника КІУС (Едмонтон).

² РГАДА- Ф. 381.- Оп. I.- Д. 1767. Тут використаний за фотокопією, що була мені надана Ростиславом Радишевським, за що сердечно дякую.

³ Radyszewskij R. Roksolanski Parnas. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Cz. 2: Antologia.- Krakow, 1998.- S. 215-320. Образну систему панегірика коротко охарактеризовано в однойменній монографії Радишевського: Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Cz. 1: Monografia- Krakow, 1996- S. 139-140.

⁴ Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми.- Львів, 2002.- С. 196.

⁵ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст.- К., 2002.- С. 209.

⁶ З Лаврською друкарнею цей текст ідентифіковано в каталозі: Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга перша (1574-1700).- Львів, 1981.- С. 70 (№ 373). Перелік друкарень див. там само, с. 121.

вистава-декламація на 16 партій. Шкільний спектакль вочевидь готували для урочистого привітання Яреми Вишневецького у Києві 1 травня 1648 р.: протягом березня—квітня князь безвизначено мешкав у себе в Лубнах⁷, а на початку травня, судячи з продатованого наперед панегірика, мав їхати на захід через Київ (як відомо, козацька війна сплутала ці плани: наприкінці квітня занепокоєний тривожними чутками князь уже вислав гінця до ставки коронного гетьмана на правий берег Дніпра, аби дізнатися, що там діється⁸, і розпочав приготування до війни).

Можливого автора (редактора?) тексту, а тим більше - автора гравюри на звороті титульного аркуша, про яку детальніше піде мова далі, визначити важко. Адже «сценічний» характер твору передбачав, що гіпотетичним автором міг бути не лише професор поетики чи риторики, а й самі учні - виконавці тих чи тих сцен. Принаймні на таке «змішане авторство» натрапляємо в багатьох шкільних панегіриках того часу - як могилянських, так і декламованих учнями єзуїтських колегій. Так, серед іншого, в одному з найвідоміших могилянських панегіриків «*Mnemosyne siawy.prac i trudow... Piotra Mohily*» (1633 р.) декламовані «частини» підписали 13 студентів⁹; у вітальному панегірику Ярославської колегії 1615 р. на повернення з освітньої подорожі князя Адама Костянтина Острозького віршовані партії підписано десятьма студентами; там же на поховальному панегірику на смерть князя Януша Павла Острозького (1619 р.) вміщено 27 студентських підписів¹⁰ і т. д.

Логічно припускати, що в панегіриках такого роду передмова-посвята і «загальна редакція» віршів належали професору, тоді як самі вірші, принаймні чернеткове, могли компонувати студенти, зрозуміло - на визначену професором тему. У випадку обговорюваного тут тексту на ймовірне студентське авторство частини сцен вказує, зокрема, їх деяка школярська невправність. Так, слабшими з погляду *ars poetica* (інвенція,

наявність тропів, засоби ампліфікації тощо¹¹) здаються героїко-генеалогічні сцени, натомість чотири емблематичні сцени, якими завершується панегірик, виглядають цілком імпазантно. Відтак, найімовірніше, їх можна атрибутувати, як і передмову-посвяту, викладачеві.

На жаль, ми не знаємо з певністю ні імен студентів класу риторики, ні імен київських професорів поетики й риторики в 1648 р. За уривчастими згадками, до переліку перших можна гіпотетично, на підставі часу навчання (середина - друга половина 1640-х рр.) та пізнішої літературної активності, віднести таких майбутніх зірок української культури, як Іван Армашенко, Йоаникій Галятовський, Мелетій Дзик та Антоній Радивилівський¹². Щодо професорів, то найвірогіднішим кандидатом бачиться Теодозій Баєвський: упродовж 1645—1646 рр. він як *magister roeseos* Києво-Могилянської колегії видав друком три панегірики (1645 р.- на честь Петра Могили та на честь весілля Януша Радзивіла з Марією Лупулівною, яких вінчав Могила, і 1646р. - на честь Адама Киселя); відомостей за 1648 р. немає, але в 1649 р.- вже як «учитель риторики» — Баєвський супроводжував Єпифанія Славинецького та Арсенія Сатановського у поїзді до Москви¹³. Разом з тим не виключене й авторство згодом знаменитого поета й церковного діяча Лазаря Барановича: відомо, що з 1642 р. він почав викладати у граматичних класах Могилянської колегії, далі перемістився на середні класи - поетики й риторики, далі піднявся до філософії, а з 1650 р. став ректором своєї *Alma Mater*¹⁴. Відтак, риторика, що нас цікавить, могла якраз припасти на 1647/1648 навчальний рік, тобто на час, коли немає точного підтвердження стосовно Баєвського.

Коротку латиномовну передмову з апеляцією від імені «шляхетної молоді» до слави предків, що відродилася (*rediviva*) у «Твоїй найяснішій Високості» (*Tua illustrissima Celsitudo*), завершує підпис: *Illustrissimae Tuae Celsitudini Dfomini] et Patrono suo devotissimum Collegium Mohilaeano*

⁷ Див. свідчення княжого слуги Богуша Маскевича: *Pamiętniki Samuela i Bohusława Kazimiera Maskiewiczów (Wiek XVII) / Opracował Alojzy Sajkowski.* - Wrocław, 1961 - S. 237-239.

⁸ *Ibid.* - S. 239.

⁹ *Die älteste ostslawische Kunstdichtung 1575-1647 / Herausgegeben von Hans Roth.* 2. Halbband. - Berlin, 1977. - S. 323-343.

¹⁰ *Charisterion ob felicem... Constantini Ostrogii Ducis ab exheredatione in patriam reditum.* - Lcopoli, 1615; *Pietas... Janussium Paulum Ducera in Ostróg... exhibita.* - Zamosci, 1619. Коментар до цих панегіриків див.: *Яковенко Н.* Паралельний світ... - С. 261—262.

¹¹ Про теорію поетичних стилів у киево-могилянській навчальній традиції докладно див.: *Пилиток Н.* Київські поетики і ренесансні теорії мистецтва // *Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст.* / Ред. Олекса Мишанич. - К., 1993, - С. 75-109.

¹² Пор. дати навчання у їхніх біограмах: *Києво-Могилянська академія в іменах. XVII-XVIII ст.* Енциклопедичне видання. - К., 2001, - С. 43, 165-167, 180-181, 451.

¹³ Численні біографічні згадки про Баєвського стисло підсумовані: *Rolland P. A.* «*Dulce est fumus videre Patriae*» — Four Letters by Simiaon Polacki // *Harvard Ukrainian Studies.* - 1985. - Vol. IX. - Nr 1/2 - P. 173 (fn 11).

¹⁴ *Києво-Могилянська академія в іменах.* - С. 59.

Kioviense [Твої найяснішої Високості Пана й свого Патрона щонайуклінніший Києво-Могилянський колегіум].

Текст самої декламації, не рахуючи заголовків, польський. Тематичне членування актів доволі чітке, хоча й не обійшлося без повторів, де обігруються одні й ті ж мотиви. Що ж до провідного задуму вистави, то його можна представити за поданою нижче схемою.

Отже, перший акт (*actus primus*) - це своєрідний пролог. У першій сцені слухачеві пропонують коротеньку перебіжку по історії роду - від «*przodkow pierwszych*» Наримунта, Вітенаса й Гедиміна до Ольгерда, Кейстута, Вітовта й Корибута, яким «кували зброю» Марс з Мінервою. Остання пані з належною промовою сама вручає щит нащадкам Дмитра-Корибута Ольгердовича, себто Вишневецьким, персонально поіменувавши ледь не всіх — починаючи від Зигмунта Корибутовича († 1435), який «*zostal Czechom Papem*», до нещодавно померлого руського воєводи Костянтина († 1641). Цей «каталог Мінерви» насторожує акцентом на Зигмунті, до чого ми далі повернемося, а зараз дослухаймо «промову Мінерви» до кінця. За нею, нині славних предків «*ozywia wspaniaiy nasz Jeremiasz*», бо «*działa mu przodkow przed oczyma stoja / odwagi wojny w glowie mu sie goja*»; його боїться татарин, а вітчизна вже вшанувала його титулом руського воєводи й «*gotuje wiejcsze honory*» на майбутнє (солідаризація з маренням Яреми про гетьманську булаву?). Коментуючи цей натяк, варто нагадати, що сучасники, зокрема земляки-руси, не безпідставно вважали Ярему Вишневецького скривдженим у відзнаках («гонорах»). Свій перший титул, руського воєводи, князь отримав 4.IV. 1646 р. - аж у 34-річному віці, тобто, як на тогочасні кар'єри, дуже пізно, а єдине староство, Канівське, здобув фактично самозахопленням у тому-таки 1646 р.¹⁵ Не увінчалися успіхом і старання про вакантну булаву польного гетьмана: всупереч очікуванню самого князя та його симпатиків, Владислав IV надав восени 1646 р. польне гетьманство чернігівському воєводі Мартіну Калиновському, свату канцлера Єжи Оссолінського - затятого ворога Яреми¹⁶.

Три наступні сцени першого акту набагато коротші, але теж не без певних натяків. Спершу оповідається, як Кейстут і Ольгерд шляхетно поступалися один одному «короною», аж доки

Ольгерд «*po dhigich prochaniach*» таки згодився стати великим князем. Звідси мораль: нехай «королі й княжата» знають, що Вишневецькі, як і їхній предок, не ганяються за відзнаками - навпаки, корони самі просяться на їхні голови (ше один закид у бік короля, який недооцінює Яреми). Для сучасників цей натяк звучав цілком прозоро, адже, окрім чуток про нехиті двору до князя, вони напевно ж знали про зухвалий Яремин універсал, розісланий по сеймиках, у тому числі до Луцька та, слід думати, до Києва, на початку січня 1645 р., де, нарікаючи на королівську зневагу, Вишневецький писав: «*Trudy moje na piasku kreslilem... zostaiem od prezenczej J[ego] K[rolewskiej] Mosci oddalony. [...] ten, który piastowac w jednej opiece ma piskleta gniazda swego, nie pokazal mi uprzejmej twarzy...*»¹⁷.

Наступна сцена присвячена походу Ольгерда на Москву. Ольгерд, узявши «царську» столицю в облогу, нібито не захотів від «царя» нічого, окрім як ударити списом об браму палацу, після чого «*mile*» розпрошався з противником. Підсумкова фраза знову звучить дещо провокативно: навіть мури поступаються перед Ольгердовичами, коли ті хочуть увічнити своє ім'я, тож «*czytajce i wy, cni Korybutowie, / co napisali warn wasi przodkowie*». Врешті, остання сцена підкреслює зв'язок Яреми Вишневецького з нащадками 12 синів його «діда» Ольгерда, поіменно називаючи — отже, немовби проводячи перед очима слухачів - цілий парад руської княжої аристократії: Збараських, Корецьких, Сангушків, Слуцьких, Чорторійських.

Сцени другого акту (*actus II*) ілюструють заявлене у пролозі геройство основоположника роду Вишневецьких «Корибута», тобто Дмитра-Корибута, третього сина Ольгерда і княгині Юліани Тверської. Саме він (ясно - не без шкоди для істини) опиняється у центрі кожної «сцени»: у першій він «*trzech sarykow zabil*» (битва на Синіх Водах?); у другій Вітовт і Корибут перемогли дві татарські орди й осадили в'язнів «*w Litwie nad rzeka Waka*»; у третій Вітовт разом з Корибутом долають Тохтамиша; у четвертій «сцені» барвісто оповідається про велику битву з «Тамерланом» (Темір-Кутлуем на р. Ворсклі 1399 р.), де, залишившись на полі бою втрьох проти всієї Орди, гинуть відважні Дмитро-Корибут і його сини Скіндер та Андрій. Стосовно цієї сцени, то на честь могилянського поета варто додати, що з

¹⁵ Tomkiewicz W. Jeremi Wisniowiecki (1612-1651).- Warszawa, 1933.- S. 167-168.

¹⁶ Ibid.- S. 145-146, 155-163; Dzi'gielewski J. Izba poselska w systemie wladzy Rzeczypospolitej w czasach Wladyslawa IV.- Warszawa, 1992.-S. 101.

¹⁷ Цит. за: Tomkiewicz W. Jeremi Wisniowiecki...-S. 140-141. Детальну оповідь про напружені стосунки князя з двором див. тут же-с. 129-147.

культурою для русинів XVII ст. хроніки Стрийковського він дослівно переписав усього 9 віршованих рядків - рідкісне, як на ті часи, пошанування «авторського права»¹⁸. Утім, решта віршованої вставки Стрийковського просто не відповідала творчому задуму: там Дмитро-Корибут, хоч і «*siekł się długo*», але спеціальних чудес героїзму не проявив, а в підсумку його разом із синами просто згадано серед загиблих¹⁹ (насправді князь фіксується у джерелах до 1404 р., мав трьох синів - Івана, Зигмунта і Федора, жоден з них у битві на Ворсклі не загинув²⁰).

Третій акт (actus III) повністю присвячений Зигмунту Корибутовичу, синові Дмитра-Корибута, намісникові - з руки Вітовта і Ягайла — Чеського королівства впродовж 1422—1427 рр. У сценах цього акту оповідається, як чехи шукали собі короля поміж сусідніми володарями; як Владислав Ягайло порадив їм свого племінника Зигмунта; як його короновано, а він привітав своїх нових підданих ласкавою промовою (ясно, її текст наводиться), де прохав, аби «*swojej ojczyzny mi rany odkryli, będzie prawi recept danu*», і гордо обіцяв, що втопить вручений йому меч у ворожих, тобто німецьких, серцях; як імператор, довідавшись про войовничість молодого короля, так налякався, що сам спалив своє військовоначиння; як Зигмунт узяв в облогу вірну імператорові Прагу, але вражені його ласкавістю городяни впустили нового володаря у місто без опору, а він у черговій промові пообіцяв їм бути не королем, а батьком, відтак «*Praga swe progi szczęściem napełniła, / gdy Korybuta królem ulubiła*».

Перша «сцена» останнього, четвертого, акту (actus IV) емблематична, проте необізнаний читач навряд чи зміг би з цього тексту здогадатися, як виглядав герб Вишневецьких. Причиною цього є не темна барочна символіка, а простіша річ: автор сцени громадить алегорії не довкола герба свого героя («Корибут»: потрійний хрест над перевернутим півмісяцем і зіркою), а довкола гербового знака «Погоня», котрий, як відомо, служив державною емблемою Великого князівства Литовського, а також уживався за герб князями Гедиміновичами - Слуцькими, Чорторійськими, Корецькими, Сангушками та ін. Щоправда, за стрижень для нагромадження алегорій служить не візуальний образ «Погоні» (вершник із занесеним на скаку мечем), а гравюра, вміщена на

звороті титульного аркуша панегірика, її заголовок: «*Triumph Xiazecesy Pogonia jaśnie oświeconych ich mściów Xiażat Wiszniewieckich Korybutów*»; під зображенням напис: «*Noc trahitur Korybut victoris gloria curru / Nee toti solus sufficit iste locus*» [Цією колісницею мчить Корибут у славі переможця, хоча одного лиш зображеного тут мало]. На передньому плані гравюри — колісниця, якою править воїн у шоломі з вертикально поставленим списом, сидячи на знаменах, що волочаться за колісницею; у небі над воїном поміж хмар три корони — княжа, королівська і лаврова; на правому бічному плані - три стрімкі пагорби з лавровими вінками на навершях; під копитами здібленого коня — троє повержених воїнів (до трьох пагорбів і трьох воїнів ми ще повернемося наприкінці статті).

У перших рядках віршів, про які йде мова, «Погоня» як гербовий знак асоціюється із зображеною на гравюрі погонею-колісницею: «*Wóz triumphalny osiadła Pogonia, / żartkiego k niemu wprzagszy swego konia. / [...] Taki jej pojazd xiazeta sprawili / Korybutowie, jako zwyciężyli / swych nieprzyjaciyl, te wozy i konie / mój (pry) iest poiazd Litewskiej Pogonie*». Далі, побіжно згадавши хрести «*w hełmie*» Корибутів, автор розлого нанизує гербові знаки споріднених із Вишневецькими родин: Замойських, Потоцьких, Могили, Тризна та ін.; усі вони «*swe najaśniejsze klejnoty oddali, / by się herbami Wiszniewieckich zwali*». Після цього слово передається алегоричним постатям — Небу, Землі, Цноті, Нептунові, Сатиру й Вулканові. У промові «Неба» не обходиться без солярної символіки («*w Dom Wiszniewieckich Niebo Słońce daje, / ale dość wzaiem od nich Światła staie*») - як тоπος богообраності вона часто присутня у панегіриках, адресованих князям²¹. Серед промов інших алегоричних персонажів, кожен з яких декларує «*swe chęci*» Вишневецьким, привертає увагу войовничу промова «Вулкана» - із запевненням, що він, Вулкан, завжди готовий викувати для Вишневецьких нову зброю, коли стара затупиться «*nieprzyjacielom o kość*», бо ж «*wszystko Bóg poddał xiazetom pod nogi, / co po powietrzu lata, co ma nogi*» (до акценту на «новій зброї», якій тут присвячено аж 10 рядків, ми теж іще повернемося наприкінці статті).

Друга сцена останнього акту має «політичний» присмак: у ній оповідається про спір за князів

¹⁸ Два рядки віршованої вставки від «*Trąby chrapliwe...*» і далі через пропуск - 7 рядків підряд від «*Krzyk i szum...*» до «*Szable, miecze brzmia...*»: *Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi / Przez Mikołaja Malinowskiego.* - Warszawa, 1846. - S. 115.

¹⁹ *Ibid.* - S. 116.

²⁰ *Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku.* - Warszawa, 1895. - S. 178-179.

²¹ Детальніше про цидив. на прикладі панегіриків Острозьким: *Яковенко Н. Паралельний світ...* - С. 174-176.

Гедиміновичів «двох вітчизн» - Корони Польської і Великого князівства Литовського. Трохи посперечавшись, «вітчизни» доходять компромісу без посередництва запрошеного автором «króla Salomona», а їхнє «рішення» повторює тривіальну риторику патріотичної солідарності обох складових Речі Посполитої:

Takowy szrodek zgodnie wynajdują,
że sobie synów spoinie ustępują,
Polska i Litwa niech (przy)jedna będzie,
niechaj za jedne Matkę głoszą wszędzie [...] Na co i ręce dwie Ojczyzny dali,
że jedną odtąd swym synom zostali.

Мотив «спору двох вітчизн» нашоує на асоціації зі згаданим вище панегириком Теодозія Баєвського 1646 р. на честь Адама Киселя²²: там, що правда, за київського каштеляна ведуть спір Русь та Польща, претендуючи не на «материнство», а, навпаки, на те, щоб називати його «батьком» («*Rossia Te patrem canit atque Polonia patrem*»)²³.

Дві останні сцени четвертого акту виконують функцію епілогу: «святі душі» предків, нагадавши нащадкам про свої геройські діяння, відходять «на swe miejsce», а декламатор від імені «цноти, фортуни, надії і слави» стверджує, що в особі Яреми Вишневецького «*wszystkie odwagi Wiszniewieckich znamy, / bo przed oczyma świeże codzień mamy*».

* * *

Згадані вище сигнальні нюанси панегирика (натяки на непоцінованість Яреми, поєднання його герба з гербом Великого князівства Литовського, семантика трьох пагорбів і трьох повержених воїнів та підтекст «промови Вулкана») ми спробуємо звести до купи наприкінці статті. Але перед цим варто прокоментувати представлену в панегирику генеалогічну схему роду, зокрема - функцію в ній «чеського короля» Зигмунта Ко-

рибутовича, якому присвячено окремий акт вислови-декламації. Таке почесне вмонтування цього персонажа до тексту, та ще й відразу після Дмитра-Корибути, є вельми знаковим з погляду генеалогічної програми²⁴ Збараських і Вишневецьких, на чому треба зупинитися детальніше. Опосередкованим поштовхом до започаткування «генеалогічної кар'єри» Зигмунта Корибутовича, найімовірніше, стали гербівники Бартоша Папроцького (1578 і 1584 рр.²⁵), де вперше приділено увагу руським родам. Зокрема, Дмитрові-Корибути приписано не трьох, як у хроніці Стрийковського, а одного сина - Федора, «*który Winnice zakładał i Zbaraż*»; стосовно ж Зигмунта Корибутовича геральдист вочевидь не мав певності, переклавши відповідальність на Матвія Меховського: «*Najduje u Miechowity Zygmunta Korybutowicza, który był posłań na królestwo czeskie od Witułda... to było w roku 1422*»²⁶. Князів Збараських і Вишневецьких Папроцький виводить від Федора Корибутовича, а точніше - від його онука Василя: «*a od tego się potem rozrodzili ci kniazowie, jako Zbarascy i Wiśniewieccy, Poryscy i Worońieccy*»²⁷.

Таку саму версію, зіславшись на Папроцького та на неназвану працю «доктора теології» францисканця Миколая Лавриновича²⁸, повторює 1641 р. у своєму гербівнику Шимон Окольський, представляючи генеалогію князів Вишневецьких - «народжених височіти, очолювати й правити» (*eminere, praeesse et regere nati*)²⁹. Ця ж схема відтворюється й у частині панегириків, адресованих Збараським та Вишневецьким, як-от: у творах найславетнішого панегириста Збараських та Вишневецьких - поета Самуеля Твардовського (f 1661), багатолітнього слуги Дому: починаючи від від 1621 р. він служив спершу Криштофу Збараському, потім Янушові та Яремі Вишневецьким³⁰. У трьох панегиричних поемах, героями яких є його патрони³¹, поет представляє

²² Fr. *Baiewski T. W. Tentoria vcnicti Kioiviam cum novi honoris... Adamo de Brusilow Svntoldicio Kisiel...— Kioivae, 1646.*

²³ Цей мотив коментується у: *Сухун F. E. Between Poland and the Ukraine. The Dilemma of Adam Kysil, 1600-1653,- P. 127-128, 213, 306.*

²⁴ Про суспільну мотивацію та функції таких програм на прикладі генеалогічних легенд руських княжих родів див.: *Cetwiński M. Mityczne wzorce i społeczne funkcje legend herbowych Czartoryskich i Czetyrtyńskich // Genealogia.- 1981.- Nr 1.— S. 43-58; Соболев Л. Д. Генеалогическая легенда рода князей Острожских // Славяноведение.- 2001.- № 2.- С. 32-38; про легенду князів Острозьких див. також: *Яковенко Н. Паралельний світ...- С. 233-257.**

²⁵ *Paprocki B. Gniazdo snoty z kąd herby gycerstwa... książąt i panów początek swój mają.- Kraków, 1578; Eiusdem. Herby gycerstwa polskiego,- Kraków, 1584 (далі посилення подається на передрук цього гербівника К. Туровським: Kraków, 1858).*

²⁶ *Paprocki B. Herby...- S. 832.*

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Очевидно, йдеться про проповідь Лавриновича на роковини смерті Томаша Замойського, дедиковану Яремі Вишневецькому (Stella quasi cadens abo kazanie na anniversarz... Tomasza Zamoskiego.- Zamość, 1639). Цей текст мені проглянути не вдалося.

²⁹ *Okolski Simon. Orbis Polonus... in quo antiqua Sarmatarum gentilia... specificantur et rclucet.- T. 1.— Cracoviac, 1641.- P. 527.*

³⁰ Біографічні дані про Самуеля Твардовського разом з великою літературою, що присвячена поетові, підсумовано в: *Ryba R. «Książę Wiśniewiecki Janusz» Samuela Twardowskiego na tle bohaterskiej epiki biograficznej siedemnastego wieku.- Katowice, 2000.*

³¹ Це, зокрема: *Przeważnalcgacyja... Krzysztofa Zbaraskiego... do... cesarza tureckiego Mustafy w roku 1621.- Kraków, 1633; Pobudka snoty w... Jerzym Dymitrze... Janusza na Zbarażu Wiśniewieckiego... wielkiej nadzieje dziecinie.- Kraków, 1635 (обидва панегирики перевидані К. Туровським: Poezye Samuela ze Skrypny Twardowskiego.- Kraków, 1861); Xiążę Wiśniewiecki Janusz.- Leszno, 1646.*

їх родовід від Дмитра-Корибути, а в поемі «*Przeważna legacy/a*» це оприлюднюється за схемою «Федір Корибутович - його син Данило - князі Збараські»³². Те саме читаємо: у жалобній поемі Миколая Фатовича на смерть Януша Вишневецького (тут Зигмунта, як і в Твардовського, названо старшим, а Федора - молодшим сином Дмитра-Корибути: «od tego przescia^ami liczymy diugimi dom Wisniowieckich»)³³; у вітальній проповіді о. Войцеха Чарноцького на весілля Яреми Вишневецького (з посиланням на Папроцького)³⁴; у віршованому панегірику Самуеля Ободзинського на хрестини Яреминого сина (теж за Папроцьким)³⁵ і т. д.

Остаточно кодифікованою цю версію можна, очевидно, вважати після її фіксації на генеалогічному дереві Яреминого сина, короля Міхала Вишневецького, яке було укладене Станіславом Темберським і видане друком у Кракові 1669 р., напередодні коронації³⁶. Таку ж схему, хіба що розлого орнаментовану деталями, повторить у XVIII ст. Каспер Несецький³⁷, а з його гербівника вона перейде до новітньої наукової традиції. (Принагідне додаю, що сумлінний знавець джерел Юзеф Вольф саме пов'язання Збараських та Вишневецьких із родом Гедиміновичів уважав сумнівним, що потягло за собою у першій третині XX ст. цілу «генеалогічну війну» поміж істориками, де прибічники гедимінівської версії отримали перемогу³⁸, але, як показали найновіші дослідження Яна Тенговського, - неслухну: на підставі кількох нововведених в обіг документів XV ст. Тенговський переконливо доводить, що предками волинських князів були таки не Гедиміновичі, а місцеві волинсько-подільські князі Несвіцькі, інакше Божські, найшвидше - з гілки турово-пінських Рюриковичів³⁹.)

Паралельно до генеалогічної версії Бартоша Папроцького, яка клала в основу роду Вишневецьких Федора Корибутовича та його онука Василя, вже з кінця XVI ст. спостерігається побутування іншого, сказати б - престижнішого, генеалогічного варіанта. Згідно з ним, князів Збараських та Вишневецьких виводили не від Федора, а від його брата, «чеського короля» Зигмунта Корибутовича (дарма що той насправді загинув у 1435 р. бездітним і, схоже, навіть неодруженим).

За відомими мені текстами, Зигмунтова легенда вперше фіксується у жалобній поемі «*Epicedion*», яку написав і видав у Кракові в січні 1585 р. слуга київського каштеляна Михайла Вишневецького, вшановуючи смерть свого патрона (імені автора не вказано; на мою думку, ним був спадковий «слуга Дому» Ждан Білицький, власник с. Нижня Білка на Кременеччині)⁴⁰. У геральдично-генеалогічній преамбулі до поеми Білицький, помахавши кулаком у бік «плюгавого москвитина», татарина й турка, апелює до родоводу Вишневецьких. Його версія лапідарна й категорична: «...oni poszli z domu tak zacnego, / s Korybuta slawnego, który opanował, / siawne Czechy, i onym statecznie krolował. / Dobyl panstwa Morawy, innych ziem niemalo... / S tego oni zacnego przodka narodzeni»⁴¹.

Важко сказати, чи саме «версія Білицького» була запозичена пізнішими панегіристами XVII ст. — доби справжнього вибуху панегіричного письменства в Речі Посполитій⁴², чи побутувало ще якесь авторитетне джерело, нам невідоме, але легенда Зигмунта Корибутовича оселилася у словес'ях на честь Збараських та Вишневецьких досить упевнено. На її пересічне побутування вказує, серед іншого, вітальна промова Якуба Собеського, виголошена 22 червня 1631 р. на

³² Poczye Samucla z Skrypny Twardowskiego, - S. 13.

³³ *Fatowicz M.* Gtos lamiQtuja^cej ojczyzny z smierci... Jana na Zbarazu Korybuta na Wisniowcu Wisniowieckiego. - Krakow, 1637. - K. B2 v.

³⁴ *Czarnocki W.* Kazanie wdziensluby... Jeremiego Michala... Korybutowiczana Wisniowcu Wisniowieckiegoz... Gryzeld^ Konstancy^ Zamoszka. - S. 1. [1639]. - K. C3.

³⁵ *Obodzinski S.* Lutnia niebieska... przy krzscinach pierworodnego syna... Jeremiego Michala Korybuta xia.ze.cia na Wisniowcu. - Lwow [1640]. - K. B.

³⁶ *Chmielewska M.* Pochodzenie i koligacje Michala Korybuta Wisniowieckiego. Idee drzeworytu Stanislaw Temberskiego i Jana Aleksandra Gorczyzna z 1669 roku // *Genealogia*. - 1995. - Nr 6 - S. 63-74.

³⁷ *Niesiecki K.* Herbarz polski // Wyd. przez Jana Nep. Bobrowicza. T. IX - Lipsk, 1842. - S. 345-350.

³⁸ Гедимінівську версію, зіперту на аргументах цієї bellum genealogicum, подано і в генеалогічній схемі Збараських та Вишневецьких у додатку до моєї праці: *Яковенко Н. М.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Наддніпрянщина); - К., 1993. - С. 299-301.

³⁹ *T^gowski J.* Pochodzenie kniaziov Iwana i Fiodora Nicswickich // *Genealogia*. - 1996. - Nr 7. - S. 125-135; *Ejusdem.* Jeszcze o pochodzeniu kniazia Fiodora Nieswickiego // *Ibid*. - 1996. - Nr 8. - S. 87-90.

⁴⁰ Жодного збереженого примірника поеми на сьогодні не зафіксовано. Відома з передруку в додатках до праці: *Стороженко А. В.* Стефан Баторий и днепровские казаки. - К., 1904. - С. 163-220. Обґрунтування авторства та коментар до поеми див.: *Яковенко Н.* Паралельний світ... - С. 148-153.

⁴¹ *Epicedion*. - S. 167.

⁴² Пор. підрахунки коливання числа панегіриків від середини XVI до кінця XVIII ст.: *Bruchalski W.* Z dziejow pancyryku w Polsce // *Kwartalnik historyczny*. - 1917. - R. XXXI. - S. 47-54.

весіллі Гелени, дочки Костянтина Івановича Вишневецького. Наголошуючи на славетному походженні нареченої, відомий сеймовий красномовець говорить:

«Nie mogę tu zapomnieć sławnego onego Korybuta, od którego ksiązeta ich mści *originem* swoje prowadzą. Temu szabla i sława koronę na głowę włożyła, i którego ksiązeta ich mści między przodkami, tegoż Czechowic między królami swemi liczą»⁴³.

Низка інших промов, виголошених Собеським на честь Збараських і Вишневецьких, залишилася мені, на жаль, недоступною⁴⁴, проте логічно припускати, що генеалогічна схема там мала б виглядати ідентично. Варто підкреслити, що автори панегіриків, де озвучено легенду Зигмунта Корибутовича, - це люди, доволі різні за статусом та характером зв'язків із княжою родиною. Так, шойно згаданий Собеський належав до «приятелів Дому». Вірогідно, церковними клієнтами Вишневецьких були бернардини Бонавентура Чарлінський і Стефан Гіжицький, автори жалобних промов на похоронних урочистостях Януша Вишневецького, виголошених відповідно у Сокалі в 1637 та Збаражі в 1638 рр.⁴⁵ Щодо Чарлінського, то на зв'язок із княжим домом опосередковано вказує волинське коріння ченця: якийсь Мартін Чарлінський фіксується у пописі волинського посполитого рушення 1621 р., виставляючи «z majątności swej wołyńskiej» 1 коня «ро-козаску»⁴⁶, а щодо Гіжицького, казної Збараського костюлу, - то сама позиція робила його «слугою» фундаторів бернардинського кляштору в Збаражі. У проповіді о. Чарлінського після ритуального переліку першопредків роду - Наримунта, Тройдена, Вітенаса, Гедиміна, Ольгерда, проминувши Дмитра-Корибута (чернець сплутав його із Зигмунтом Корибутовичем, бо називає свого «Корибута» *rodzonym*, тобто братом Владислава Ягайла), стверджується: «...Korybut, *rodzony* króla Jagiełła, korony czeskiej odważnie dostał, bo tego, od którego się kiazeta ich mści Wiśniowieccy zowią i przodkiem swoim go bydź przyznawają, kroniki czeskie między króle swoje

liczą»⁴⁷. Аналогічно з'єднавши Дмитра-Корибута з його сином Зигмунтом, виопуклює «королівський» акцент княжого родоводу Гіжицький: «Począwszy od jej własnego przodka [тобто «Корибута»], *rodzonego* króla Jagella, od którego się x[iązeta] jfaśniewielmożni] Wiśniowieccy zowią i za przodka swego przyznawają, ten abowiem na wzwyż pomienionym koniu j-ako korony czeskiej odważnie dostał, czytajcie kroniki»⁴⁸. А ось приклад озвучення цієї самої версії світським «слугою» Яреми, шляхтичем Єремією Білейовським: «...od najsniejszego Korybuta, ksiązcia litewskiego i króla czeskiego, brata króla Jagiła... *interrupta serie prosapiae tuae originem trahis*» [Ти ведеш своє походження безперервною лінією від найяснішого Корибута, литовського князя і чеського короля, брата короля Ягайла]⁴⁹.

Зіставляючи паралельне побутування обох генеалогічних легенд (від Федора Корибутовича та від його брата, «чеського короля» Зигмунта), можна обережно припустити, що сучасники розрізняли їх — першу як «книжну» (скріплену авторитетом Папроцького), а другу як засвідчену усною традицією. На підтримку мого припущення згадаю весільний панегірик 1639 р. на шлюб Яреми Вишневецького з Гризельдою Замойською, написаний ученою людиною - відомим ерудитом, професором Замойської академії Анджеем Абреком. Обігруючи славетність походження нареченого, Абрек намагається уникнути логічної суперечності між обома версіями, а тому просто вставляє Зигмунта - без коментаря - між Федором (*Federicus*) та Федоровими нащадками⁵⁰, тобто полишає самим читачам-слухачам додумуватися, хто від кого походить. Дещо раніше, у проповіді «Хрест Христа Спасителя» 1632 р., цим же ухильним шляхом пішов Петро Могила. За його словами, Вишневецькі трималися православної віри «през всі продки свої», котрих позначено доволі розпливчате: «от Димітрія Корибута и сына его Димітріевича Корибута, кроля чеського, а брата Ягела, кроля полского, и Витулта, ксионженца литовского»⁵¹.

⁴³ Biblioteka Jagiellonska, oddział rękopisów, rps 110, k. 213 v.

⁴⁴ Зокрема: на похороні Криштофа Збараського, на похороні Єжи Збараського, на весіллі Януша Вишневецького, на заручинах та весіллі Яреми Вишневецького, на честь народження Яреминого сина Міхала.

⁴⁵ *Czarlinski B.* Wizerunek księcia katolickiego, to jest kazanie na pogrzebie... Janusza Korybuta na Zbarazu Wisniowieckiego.- Lublin, 1637; *Gizycki S.* Mitra. Honor prawdziwego księcia... na anniwersarzu... Janusza Korybuta na Zbarazu Wisniowieckiego.- Lublin [1638].

⁴⁶ Archiwum Głównic Akt Dawnych, Zbiory Biblioteki Narodowej, rps 5, k. 12.

⁴⁷ *Czarlinski B.* Wizerunek księcia katolickiego...- B. p.

⁴⁸ *Gizycki S.* Mitra. Honor prawdziwego księcia...- S. B3.

⁴⁹ Дедикація князю Яремі у полемічній брошурі: *Bieleiowski H.* Obrona tytułów kiazycych od Rzeczypospolitej uchwała sejmowa, pozwolonych.- S. 1, 1641- S. A3.

⁵⁰ *Abrek A. Leopoldita.* Fax nuptialis... novum conjugum hymnaco... Hieremiae Michaelis Korybuti Ducis in Wisniowic et... Griscidis Constantiae... Thomae Zamojski filia.- Zamoscii, 1639.- P. F2.

⁵¹ Цит. за публ.: *Тимоф ХВ.* Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVIII вв.- К., 1924.- С. 267.

Повертаючись до панегірика Києво-Могилянської колегії, залишається констатувати, що його автори не тільки ентузіастично підтримали, а й «творчо розвинули» Зигмунтову легенду, бо такого виразного акценту на «королівському» родоводі Вишневецьких, як тут, ми деінде не знайдемо. А тепер поміркуймо, про що передусім ішлося: чи про те, аби якнайвлучніше потішити родову пиху високого гостя, чи про те, аби «нагадати» йому про руські витоки «королівського» родового коріння?

Щоб відповісти на це запитання, треба було б передусім знати, чікими нащадками вважали себе самі Вишневецькі. На жаль, джерела мовчать про це аж до 1570-х рр. Характерно, що такою самою «мовчанкою», і теж до сакраментальних 1570-х, оточено й рід князів Острозьких. На мою думку, це зумовлювалося тим, що в закритому руському соціумі XV - середини XVI ст., де спектакль престижу й влади розігрувався з діда-прадіда на очах у всіх, просто не виникало потреби пояснювати, хто є хто⁵². Натомість Люблінська унія 1569 р., звівши до купи в рамках одного політичного утвору дві несхожі культурні системи — руську та польську, вперше поставила носіїв княжої крові віч-на-віч з практиками «золотих вольностей» рядової шляхти. Це послужило поштовхом до продукування генеалогічних легенд: на їх підставі всевладні княжі роди здобували-своє місце у соціальній ієрархії Корони Польської без шкоди для княжої вишності над шляхетським загалом. Головна функція, яку такі легенди виконували, полягала у відшуканні «конкретних» — в історичних постатях та епізодах - доказів зв'язку із «золотою кров'ю» давніх володарів. Для Острозьких, як переконливо показав Леонід Соболев, вихідною точкою генеалогічного самоусвідомлення стали запропоновані Яном Красінським (1574) і Бартошем Папроцьким (1578) виводи родового коріння від «старих київських княжат» - Рюрика та його братів⁵³.

Щодо Збараських і Вишневецьких, то про надійну точку відліку говорити з певністю важче. Не виключено, нею могла стати нині втраче-

на «*Cronica sive historia Lithuaniae*», написана десь після 1551 р. віденським вйтом, ерудитом-правником та істориком Августином Ротундусом⁵⁴. На користь цього припущення служить те, що вперше «Корибутом», себто нащадком великих князів литовських, почав називати себе Стефан Збараський, троцький каштелян (1564-1566), далі троцький воевода (1566-1585) - людина, щільно інтегрована у найвищу придворну еліту Великого князівства Литовського, з чієї інспірації власне й писалася згадана «*Cronica*». За спостереженням Банди Добровольської, перша згадка про Збараського як «Корибута» датується 1573 р. («*Stephanus Korybutovius seu Zbarascensis dux*»), а споріднені зі Збараськими князі Вороньцькі згадували про своє походження від Корибута вже на Люблінському унійному сеймі 1569 р.⁵⁵ Добровольська також звертає увагу на вельми характерну деталь: в актах 1570-1580-х рр. поруч зі Стефаном «Корибутовичем» фігурує його племінник Януш Збараський, але без додатка «Корибутович»⁵⁶.

Мої спостереження над титулатурою підписів Збараських і Вишневецьких дозволяють простежити певну, хоч і хитку, закономірність, а саме: окрім «вільнодумців» Єжи та Криштофа Збараських, чия поведінка в принципі суперечила нормативним засадам і які «Корибутовичами» себе ніколи не підписували, додатком «Корибут» у власних підписах користувався, як правило, старший Дому, або «великий князь»⁵⁷ (чим, власне, і пояснюється зауважена Добровольською розбіжність підписів Стефана та його племінника Януша). Натомість в офіційній документації «Корибутом» міг бути названий будь-який член не тільки двох згаданих родів, але і їхніх молодших відгалужень - Порицьких та Вороньцьких. Так, королева Анна Ягеллонка потверджує у 1583 р. старий поділ Збаража на прохання Стефана і Януша **Корибутовичів** Збараських⁵⁸; у кверенді з київських земських книг під 1589 р. згадується Петро **Корибутович** Збараський, син молодшого Стефанового брата Владислава⁵⁹; у купчемо листі Януша Збараського від 1601 р. «Корибутовичем» названий не лише він, але і його дядько Юрій, ще один брат Стефана⁶⁰; під 1612р. фіксу-

⁵² Ширше про це див.: Яковенко Н. Паралельний світ...— С. 235-246.

⁵³ Соболев Л. В. Генеалогическая легенда рода князей Острожских...- С. 32-33.

⁵⁴ Nowy Korbut. Pismiennictwo staropolskie. T. 3.- Warszawa, 1965.— S. 179-181.

⁵⁵ Dobmwska W. Metodosc Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich (Z wstQpem o rodzic Zbaraskich i zyciorysem Janusza Zbaraskiego, wojewody braciawskiego).— Przemysl, 1926.— S. 21.

⁵⁶ Ibid., przypis 2.

⁵⁷ Див. про це поняття ширше: Яковенко Н. Паралельний світ...— С. 233-234.

⁵⁸ Bibliotcka Jagiellonska, oddzial rejcopisow, rps 3755, k. 3.

⁵⁹ Ibid., rps 4503, k. 19.

⁶⁰ ACAD, Archiwum Zamoyskich, rps 2896, k. 331-340.

ється купча Адама Вишневецького з титулом «**Корибут** княжа Вишневецкое»⁶¹; у пописі посполитого рушення волинської шляхти 1621 р. на трапляємо на «**Стефана Корибутовича** Поричького зі Збаража»⁶² і т. д., і т. п. Проте й ця традиція аж до другої чверті XVII ст. не була усталеною: наприклад, у представницькому пакеті записів Волинської метрики за 1578-1647 рр., що стосуються задніпровських володінь Вишневецьких, додаток «Корибут» прикладається до княжих імен лише з 1613 р.— спершу нерегулярно, але від 1629 р. вже обов'язково (скажімо, в ухвалі сеймового суду 1629 р. попередня неувага до титулу компенсується навіть з надлишком: «кнжтем Еремьяшом **Корыбутом** Вишневецким, потомьком... по зошлом велможном кнжатем Ерим **Корибите** Вишневецким... и велможным кнжатем Константам **Корыбутом** Вишневецким»)⁶³.

У руських пам'ятках церковного кола першої половини XVII ст. Вишневецьких величають «Корибутами» послідовно. «Спі **Korybutowie**» є героями вірша Мелетія Смотрицького на герб Вишневецьких, яким відкривається його «*Threnos*» 1610 р., дедикований «*Michaelowi Korybutowi ksia^ciu Wisniowieckiemu*»⁶⁴. Так само звучить ім'я Раїни Могилянки у гербовому вірші Кирила Транквіліона Ставровецького на *Учительному Євангелії* 1619 р. («ей милости Ирины Могилянки княжны Вишневецкой Михайловой **Корибутовой**»)⁶⁵. У посвяті Захарії Копистенського князю Стефану Четвертенському, вміщеній до виданих Лаврською друкарнею 1623 р. «*Бесід св. Йоана Златоуста*», згадується «преславный оный богатыр кнжа Михаил **Корибут** Вишневецкий»⁶⁶. Друкована версія згаданої вище проповіді Петра Могили «*Хрест Христа Спасителя*» (1632 р.) розпочинається посвятою «ясне освещеному ксіонженцю... Ереміашу **Корибутові** Вишневецкому», а завершується віршем на герб «княжат **Корибутов** Вишневецких»⁶⁷. У посвяті Афанасія Кальнофойського князю Іллі Четвертенському до книги

«*Teratourgema lubo cuda*» (1638 р.) серед родичів Четвертенських знаходиться місце для похвали брацлавському воєводі «*xia^zQciu Januszowi Korybutowi Zbaraskiemu*»⁶⁸, а в укладених Кальнофойським «*Nagrobkachfundatorom*» титулом «Корибутович» вшановано Олександра і Михайла Вишневецьких, що були поховані у Києво-Печерському монастирі відповідно 1577 та 1584 рр.⁶⁹

Кого мали на увазі під словом «Корибут(ович)» згадані тут автори - залишається тільки гадати. Виходячи з побутування двох генеалогічних версій, про які йшла мова вище, теоретично могло апелюватися і до «короля чеського» Зигмунта Корибутовича, і до його «простішого» брата Федора. Певні нюанси, однак, промовляють на користь Зигмунтової легенди, її озвучення, і то в безапеляційній формі, слугою-русином Михайла Вишневецького вже в 1585 р., її циркулювання переважно у руських колах (бо «русинами» за великим рахунком можна назвати і Якуба Собеського, і вченого львів'янина Анджея Абрека, і волинських ксьондзів Чарлінського та Гіжицького), наголос Петра Могили у проповіді «*Хрест Христа Спасителя*» на вінченості предків Вишневецьких, серед яких згадано, окрім Дмитра-Корибута, лише короля чеського Зигмунта, короля польського Ягайла та великого князя литовського Вітовта⁷⁰, дозволяють припускати, що саме «королівська» (Зигмунтова) легенда лежала в основі «руського варіанта» сприйняття родоvodu Збаразьких і Вишневецьких. Адже немає сумніву, що нехай і тимчасовий, але королівський статус княжого предка не тільки суттєво підносив престиж самого роду волинських князів, а й виконував ширшу суспільну функцію, оскільки тішив «історичну гордість» та самоповагу русинів.

Неспростовні докази того, наскільки гостро реагував руський шляхетський загал на зазіхання на «честь» княжих родин, які сприймалися як символ «руськості», дають сеймові баталії 1638-1641 рр. довкола скасування княжих титулів⁷¹.

⁶¹ ACAD, Archiwum Zamoyskich, rps 2896, k. 19, 25.

⁶² Ibid., Zbiory Biblioteki Narodowej, rps 5, k. 4.

⁶³ Опубл.: *Николайчик Ф.* Матеріали по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца.- К., 1900.- Кн. 14. вып. 2.- С. 86-192 (цит. с. 146).

⁶⁴ Collected Works of Meletij Smotryc'kyj // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. Vol. 1.-Cambridge Mass., 1987.-P. 1-2.

⁶⁵ Die älteste ostslawische Kunstdichtung...- S. 190.

⁶⁶ *Титов Хв.* Матеріали для історії книжної справи на Україні...- С. 76.

⁶⁷ Там само.-С. 267,270.

⁶⁸ Seventeenth-Century Writings on the Kievan Caves Monastery // Harvard Library of Early Ukrainian Literature. Texts. Vol. IV.-Cambridge Mass., 1987.- P. 125.

⁶⁹ Ibid., p. 157-158.

⁷⁰ *Титов Хв.* Матеріали для історії книжної справи на Україні...- С. 267.

⁷¹ Дискусію про титули обговорено в багатьох працях, зокрема: *Kubala L.* Jerzy Ossolinski. 2 wyd.- Warszawa, 1924; *Tomkiewicz W.* Jeremi Wisniowiecki...- S. 134-138; *Trawicka Z.* Scjny z roku 1639 // Studia historyczne.- R. XV,- Z. 4.- Krakow, 1972.- S. 551-598; *Tomaszek A.* Scjny 1638 r. w obronicy szlacheckiej rownoscі // Czasopismo prawno-historyczne.- T. XXXIX.- Z. 2.- Warszawa, 1987.- S. 17-31; *Szyjn F. E.* Between Poland and the Ukraine...- P. 104-114; *Ejusdem.* Regionalism and Political Thought in Seventeenth-Century Ukraine: The Nobility's Grievances at the Diet of 1641 // Harvard Ukrainian Studies.- 1982,- Vol. VI.- Nr 2.- P. 171-190.

Позбавлення «старожитню княжат руських» їхньої титулярної відзнаки сприймалося як замах на саму ідею Люблінської унії, що з'єднала у спільній вітчизні «рівних з рівними» — русинів та поляків. Власне так напише Самуїл Твардовський у своєму памфлеті 1639 р. «*Na sejm rozerwany*»: «bez książąt, co na to tak bija, / niechaj święta razem gwał unija»⁷²; у тон йому пророкує Єремія Білейовський, автор полемічної брошури «*Obrona tytułów*» 1641 р.: «*Quidscit, jeżeliby i unia między Królestwem naszym a W. X. Litewskim dla zniesienia tych tytułów nie rozerwała się...*»⁷³; про це ж застерігає у палкій промові на сеймі 1641 р. Адам Кисіль, називаючи князів «оздобою і пожитком» (*decora et emolumenta*) Русі⁷⁴. Врешті, про солідарну позицію волинської шляхти у дражливого питанні свідчить інструкція Луцького сеймику 1639 р., яка зобов'язувала волинських послів не погоджуватися на жодні ухвали сейму, аж доки не будуть підтверджені титули «старожитних княжат» (сейм справді було зірвано - як занотує у своєму щоденнику литовський канцлер Альбрехт Радзивил, при «*krzykach i kłótniach posłów*»⁷⁵).

Не менш твердо солідарність зі «своїми» князями руська шляхта демонструє і в скандалі, що був спричинений наїздом Яреми Вишневецького навесні 1644 р. на Ромни. Збройне захоплення Роменщини потягло за собою заочний вирок баніції, яку король був змушений скасувати під тиском сейму 1645 р., де князя супроводжувала, як напише Альбрехт Радзивил, «*miłość wszystkich*»⁷⁶, а передусім волинців: в інструкції Луцького сеймику, як і в 1639 р., волинська шляхта зобов'язала своїх послів зірвати сейм, коли претензії Яреми на його «безсумнівну отчину» Ромни не будуть задоволені, бо, як декларується в інструкції, кривда князя є кривдою для всього шляхетського загалу («*czyni to wyłom nie tylko w prawach księcia jego mości, ale też w prawach i wolnościach naszuch*»)⁷⁷.

З огляду на сказане логічно припустити, що Яремі Вишневецькому, як і решті русинів, мала

більше імпонувати версія походження його роду від «короля чеського» Зигмунта. Прямих свідчень про це немає, але певний натяк на усвідомлення власної надзвичайності вчувається в універсалі Яреми, розісланому напередодні сейму 1639 р. до «братії» на повітові сеймики: «*Wszak dobrze rozumiem, że nie jest żaden z w[aszności] panów i braciej w tem zgromadzeniu takperegrynim, by nie miał o tem z dawności słyszeć i tego przyznać, jakowe tytuły domowi naszemu służyły*»⁷⁸ [підкреслення моє.- *Н. Я.*]. Про гіпертрофовану «генеалогічну ідентичність» свідчить також підкреслена увага князя до власного титулування: вже з 18-річного віку він у своєму підписі ніколи не оминає «Корибута» (саме так, «*Jeremias Michael Korybut Dux de Wisniewiec*»), юний Ярема записався у 1630 р. до метрики Болонського університету⁷⁹). Не обходиться без «Корибута» навіть у власноручних листах до нареченої, підписаних «*Jeremi Michał Korybum Xiążę na Wiśniowcu*»⁸⁰ (пізніше підпис розшириться: «*Jeremi Michał Korybum Xiążę na Wiśniowcu i Łubniach, wojewoda ruski*», але завжди проставлятиметься у повній формі). Ця деталь особливо впадає в очі, коли порівняти Яремин підпис з підписом його дядька, руського воєводи Костянтина Вишневецького (т 1641), який у приватних листах обмежувався лапідарним: «*Constanty Xiążę Wiśniowieckie*»⁸¹.

Таким чином, зібравши докупи згадані на початку цієї статті натяки авторів могилянського панегірика на непоцінованість Яреми Вишневецького, а також долучивши сюди міркування про «руський варіант» родової легенди Вишневецьких та про ймовірну «генеалогічну ідентичність» самого князя, можемо доволі впевнено ствердити, що київське славослів'я вбивало трьох зайців одразу. По-перше, високому гостю догоджали, солідаризуючись із ним у протистоянні двірським інтригам, по-друге — тішили кня-

⁷² Poezye Samuela ze Skrypny Twardowskiego ...- S. 98.

⁷³ Bielejowski H. Obrona tytułow...— S. p.

⁷⁴ Цит. за публікацією промови Сисном: Sysyn F. E. Regionalism and Political Thought ...- С. 188.

⁷⁵ Radzywit A. S. PamiQtnik o dziejach w Polsce. T. 2, 1637-1646 / Przeiozyli i opracowali A. Przybos i R. Zclowski.- Warszawa, 1980.-S. 176-177.

⁷⁶ Ibid.- S. 434.

⁷⁷ Tomkiewicz W. Jeremi Wism'owiccki...— S. 142-143. Згадана інструкція опубл.: Архив Юго-Западной России.- Ч. 2, т. 1.—К., 1861.-№25.

⁷⁸ Цит. за: Tomkiewicz W. Jeremi Wisniowiecki...- S. 135.

⁷⁹ Ibid.- S. 5.

⁸⁰ Саме так підписано його листи до Гризльди Замойської напередодні весілля, яке відбулося 27.02.1639: AGAD, Archiwum Zamoyskich, nr 422, k. 8 (Білий Камінь, 7.12.1638), k. 10 (Білий Камінь, 23.01.1639), k. 11 (Білий Камінь, 31.01.1639), k. 13 (Львів, 3.02.1639).

⁸¹ Пор. власноручні підписи на листах: Залозці, 20.03.1630 (Ibid., nr 921); Нсмирів, 7.10.1640 (Ibid., nr 433, k. 1) та ін.

же самолюство акцентом на «королівському» походженні роду, а водночас, по-третє, «нагадували» про «руськість» високого родового коріння особи, на чю протекцію Києво-Могилянська колегія розраховувала.

Загалом така панегірична програма цілком укладається у започатковану Петром Могилою переорієнтацію церковного та інтелектуального Києва на пошук опори в руській княжій традиції та шляхетській еліті - на відміну від альянсу з «козацькою шаблею» доби митрополитства Могилиних попередників Іова Борецького та Ісайі Копинського⁸². Проте певний екзотичний нюанс у нашому панегірику все-таки є: автори апелюють до «руськості» Яреми Вишневецького, чие ім'я в такому контексті звучало - вперше й востаннє - ще 1632 р., коли Ісайя Копинський, митрополит, та Петро Могила, тоді киево-печерський архімандрит, безуспішно намагалися відвернути юного князя від конверсії на католицизм. Що ж примусило киян знову «згадати» про Ярему?

Пробуючи відповісти на це запитання, мусимо повернутися до гравюри на звороті титульного аркуша. Як уже згадувалося, тут зображено тріумфальну колісницю «Корибута», що мчить по розтросеній ворожій зброї, а прямо під копитами здибленого коня лежать троє повержених ворогів. Гравюра збереглася погано, але все ж таки на одному з цих персонажів можна вгадати чалму, другого вбрано у характерний російський кафтан, а третій, найближчий до глядача, — у жупані. Додатковим символом потрійної перемоги служать три стрімкі пагорби, увінчані лавровими вінками. Алегоричний зміст композиційний мов день: ідеться про так звані першу, другу і третю війни Яреми Вишневецького (саме так пізніше, у 1669 р., їх розкваліфікує Яремин надвірний слуга Міхал Калусовський⁸³). Під «першою війною» сучасники мали на увазі переможний похід княжих загонів на Путивль, Рильськ і Севськ 1632—1633 рр., здійснений у рамках Смоленської війни (персонаж у російському кафтані); «друга війна» - це участь у боях кварцяного війська проти Абази-баші під Кам'янцем-По-

дільським влітку 1633 р. (персонаж у чалмі); «третьою війною» — це випадає 4-тисячної Яреминої армії на повстале козацьке військо Острянина 1638 р. (персонаж у жупані)⁸⁴. Саме таку ідентифікацію останнього з персонажів підтверджує тогочасна традиція, згідно з якою козак зображався у жупані (на відміну від шляхтича, котрому поверх жупана, як правило, надягнуто ще й кунтуш): так, зокрема, виглядає козак на печатці Війська Запорозького, на мапах Боплана⁸⁵ і навіть на відомому репрезентативному портреті гетьмана Петра Сагайдачного, доданому до жалобного панегірика 1622 р. «*Вірші на жалосний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного*» (попри те що гравер не оминув зобразити шляхетський герб гетьмана, сам він намальований без кунтуша, лише в жупані).

Принагідно ризикну висловити припущення про можливого автора гравюри «Тріумф Корибута». До цього провокують вельми характерні хмарки, що плывуть над колісницею звиятця: їх накреслено горизонтальною прямою штриховкою і розташовано в чіткій симетрії. На гравюрах так званого Майстра Іллі, одного з найталановитіших граверів Лаврської друкарні кінця 1630 - початку 1660-х⁸⁶, бачимо хмарки самі є з такою штриховкою і розміщенням⁸⁷. Варто додати, що Ілля виконав дереворити для панегірика Теодозія Баєвського «*Choreae bini solis et lunae*» (1645 р.), виданого у Києві на честь шлюбу Януша Радзивила з Марією Лупулівною⁸⁸ (ця деталь може опосередковано свідчити на користь авторства Баєвського і в тому панегірику, що нами обговорюється).

Зображення козака серед повержених ворогів не дивує з огляду на «антикозацький курс» Києва, започаткований Могилою⁸⁹ і засвідчений у кількох текстах періоду його митрополитства, особливо - у виданій Лаврською друкарнею жалобній проповіді ректора Києво-Могилянської колегії Ігнатія Старушича на смерть князя Іллі Четвертенського (1641 р.), де, серед іншого, розлого прославляється мужність та вправність покійного у боротьбі з «запорозькими бунтівни-

⁸² Ширше про це див.: Plokhy S. *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. - Oxford, 2001. - P. 237-246.

⁸³ Див. його посмертний панегірик «*Sprawy i dzielawojenne... Jeremiego Wisniowicckiego*»: Львівська бібліотека Національної академії наук України, відділ рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 2286, арк. 188-188 зв. (копія XIX ст.).

⁸⁴ Детально усі три кампанії княжого надвірного війська розглянуто: Tomkiewicz W. Jeremi Wisniowiecki... - S. 9-35.

⁸⁵ Пор. це зображення на факсимільному відбитку однієї з мап Боплана (Carte d'Ukraine), доданому до видання: Боплан Г. Л. *Опис України / Переклад з французької Я. І. Кравця, З. П. Борисюк*. - К., 1990.

⁸⁶ Про «майстра Іллю» ширше див.: Понав П. Матеріали до словника українських граверів. — К., 1926. - С. 53-55; Степовик Д. В. *Українська графіка XVI-XVIII століть*. - К., 1982. - С. 58-63; Deluga W. *Grafika z kregu Lawry Piczarskiej i Akadēmii Mohylanskiej XVII i XVIII wieku*. - Krakow, 2003. - S. 33-34, 62; Ісаєвич Я. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. - Львів, 2002. - С. 193-197.

⁸⁷ Пор. ілюстрації: Степовик Д. В. *Українська графіка*. - С. 58, 61, 62; Deluga W. *Grafika z kregu Lawry Piczarskiej*. - II. 17.

⁸⁸ Deluga W. *Grafika z kregu Lawry Piczarskiej*. - S. 34, 62.

⁸⁹ Plokhy S. *The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine*. - P. 246.

ками»⁹⁰. Що ж до нашого панегірика, то, на мою думку, саме в такому, антикозацькому, ключі належить сприймати не лише зображення поверженого козака-ворога, а й згадану вище «промову Вулкана» з останнього акту вистави. Як уже зазначалося, це - найдовша з-поміж «промов» алегоричних персонажів, де Вулкан пишномовно обіцяє нагострити княжу шаблю, коли та вищербиться «*nieprzyjacielom o kość*», і викувати нову зброю, коли стара зламається «*nieprzyjacielom o kark*». Завершує цю войовничу тираду віщвання про непереможність княжого Дому, оснащеного «новою зброєю»:

Ja i potomkom, i tym, którzy żyją,
którzy na placu nieprzyjaciół biją,
nakuję takich broni, że nie schodzić
im będzie, z domu ich nie chce wychodzić.

Свого часу я тлумачила появу даного панегірика, продатованого 1 травня 1648 р., як курйозний приклад непоінформованості київських

професорів про початок козацької війни⁹¹, хоча її симптоми вже виразно окреслилися у лютому - березні 1648 р. Уважніше перечитання тексту змушує мене відмовитися від цієї думки, ба навпаки - вважати панегірик якраз ознакою **доброї поінформованості**. Власне вже **знаючи** про початок чергової козацької бурі, могилянці використовують нагоду, аби засвідчити свою лояльність перед найпотужнішим магнатом Наддніпрянщини Яремою Вишневецьким, про чю «руськість» у Києві так давно не згадували, і саме тому пророкують Яремі перемогу, зобразивши на першому плані серед повержених ворогів козака. В такий спосіб учений Київ укотре продемонстрував свою «руську» позицію, але також про всяк випадок - забезпечив власне «алібі» в очах князя. Невдовзі, як відомо, кожна з осіб, імовірно причетних до появи панегірика, під тиском обставин поміняє і окрас своєї «руськості», і політичну орієнтацію, але до козацтва завжди ставитиметься з обережною прохолодою.

N. Yakovenko

LOOKING FOR PATRONS AND PROTECTORS (THE KYIV-MOHYLA COLLEGIUM PANEGYRIC OF 1648 IN HONOUR OF PRINCE YAREMA VYSHNEVETSKY)

The article deals with a greeting poem, published by professors of Kyiv-Mohyla Collegium in honour of prince Yarema Vyshnevetsky in May, 1648; the poem has not been analyzed before. The problem of eventual author and structure of the poem is examined. Symbolic and allegoric meaning, hints and general «ideology» as well as eventual goal of this text is analyzed.